

УДК 371.2.034 (73)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

І.В. Улиська

***Анотація.** У статті представлений теоретичний аналіз концептуальних підходів до морального виховання у зарубіжній та вітчизняній педагогіці. Розглянуто когнітивний, оцінно-емоційний, інтегративно-світоглядний, аксіологічний, поведінковий (діяльнісний) і цілісний підходи.*

***Ключові слова:** моральне виховання, концептуальні підходи до морального виховання, зарубіжна педагогіка, моральна свідомість, моральна поведінка.*

***Аннотация.** В статье представлен теоретический анализ концептуальных подходов к нравственному воспитанию в зарубежной и отечественной педагогике. Рассмотрены когнитивный, оценочно-эмоциональный, интегративно-мировоззренческий, аксиологический, поведенческий (деятельностный) и целостный подходы.*

***Ключевые слова:** нравственное воспитание, концептуальные подходы к нравственному воспитанию, зарубежная педагогика, моральное сознание, моральное поведение.*

***Annotation.** In the article gives the theoretical analysis of different conceptual approaches to the concept of moral education in foreign and Ukrainian pedagogy. Considered cognitive, evaluative and emotional, integrative worldview, axiological, behavioral (activity) and holistic approaches.*

***Keywords:** moral education, conceptual approaches to moral education, foreign pedagogy, moral consciousness, moral behavior.*

Постановка проблеми. У процесі складних політичних і соціально-економічних перетворень Україна зіткнулася з низкою проблем, пов'язаних з деградацією суспільної моралі: односторонньою орієнтацією на матеріальні цінності і девальвацією духовних, браком милосердя і взаємоповаги, проявом байдужості й агресивності, культу грошей, сили й влади у стосунках між людьми. Соціальні труднощі й прорахунки в моральному вихованні стали причиною розвитку певних негативних явищ: наркоманії, алкоголізму, статевої розпусти, злочинності тощо. Сучасне суспільство нерідко створює культ підмінних цінностей: престижність становища, влада над людьми, дорогі речі тощо; активно насаджує егоїстичне бажання витратити щоразу менше праці, часу, зусиль і водночас отримувати якомога більше задоволень. За таких умов виникає необхідність окультурення, створення людського суспільства, формування в людей позитивного мислення, душевної рівноваги, навичок конструктивної

поведінки, свідомості й відповідальності.

Дедалі актуальнішим стає свідоме існування людини, що ґрунтується на врахуванні нею власної природи і підпорядковується завданням самовдосконалення, духовного зростання та морального розвитку. На жаль, у системі вітчизняної освіти досі існує значний дисбаланс, сутність якого полягає в надмірному акцентуванні уваги на розвитку інтелектуальних та фізичних здібностей дитини і в недостатньому – на формуванні моральної сфери особистості. У цьому контексті посилюється актуальність пошуку нових шляхів і підходів до морального виховання сучасної молоді.

Аналіз попередніх досліджень. До питань, пов'язаних з вирішенням завдань морального виховання, зверталися багато дослідників. Зокрема, на значення духовно-моральних цінностей у вихованні підростаючого покоління вказували В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко, Г. І. Ващенко, Б. Д. Грінченко, І. І. Огієнко, С. Ф. Русова, І. М. Стешенко, С. Т. Шацький, які розглядали їх у тісному зв'язку з розвитком усієї системи виховання. Формуванню моральної свідомості та почуттів приділяли увагу такі психологи, як І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, О. І. Гришанова, Л. І. Божович, В. О. Крутецький, А. Г. Ковальов, Г. С. Костюк, Л. В. Долинська, Н. В. Чепелева, Д. Ф. Ніколенко, О. В. Скрипченко. У працях О. Д. Ярмоленка, І. В. Бужиної, З. І. Васильєвої, М. М. Аплетасєва, Р. К. Атаманова розглядалися окремі аспекти морального виховання в процесі навчання. В дослідженнях Н. Й. Волошиної, Т. Є. Буженко, Н. Ю. Невярович, О. В. Слоньовської віддзеркалені проблеми морального виховання школярів у процесі вивчення літератури. Моральному вихованню школярів присвячені різнопланові педагогічні дослідження Ш. А. Амонашвілі, В. Т. Бабич, В. О. Білоусової, О. С. Богданової, О. В. Бондаревської, І. Д. Зверєвої, В. А. Киричок, Л. Г. Коваль, Т. Є. Коннікової, Н. І. Підгорної, В. І. Петрової, О. Я. Савченко, Т. І. Цвелих, Т. І. Чорної. Моральне виховання є об'єктом дослідження також сучасних зарубіжних учених: П. Еббса, Л. Рейда, В. Штейна, Є. Уілсона, Є. Сторра, Р. Гіпсона та ін.

Мета нашої статті полягає в аналізі розроблених у вітчизняній і зарубіжній педагогіці підходів до морального виховання особистості, які можуть бути використані у процесі формування моральної свідомості сучасної молоді.

Виклад основного матеріалу. Моральне виховання особистості – складний і багатогранний процес, основними завданнями якого, як вказував А.С. Макаренко, є: «формування моральної свідомості; виховання і розвиток моральних почуттів; вироблення умінь і навичок моральної поведінки» [7, с. 163].

У вітчизняній педагогіці щодо змісту поняття «моральне виховання» склалися різні уявлення. Аналіз літератури дав змогу виокремити такі концептуальні підходи до розуміння сутності морального виховання: когнітивний, оціночно-емоційний, інтегративно-світоглядний, аксіологічний, поведінковий (діяльнісний), цілісний.

У когнітивному підході, представниками якого є Л. М. Архангельський та М. І. Болдирєв, моральне виховання розглядається, як: процес формування самостійності і стійкості суджень про моральні норми, що регулюють взаємовідносини людей; процес формування вміння давати змістовну характеристику моральним цінностям і аналізувати, як саме вони можуть проявлятися у поведінці [1]. Зокрема, Л.М. Архангельський вважає, що моральне виховання – це, насамперед, інформування вихованців про належну поведінку [1]. М.І. Болдирєв розглядає моральне виховання як цілеспрямовану роботу педагога, зорієнтовану на засвоєння вихованцем принципів моральності, набуття ним навичок високоморальної поведінки [2].

Таким чином, у когнітивному підході основним структурним компонентом концепції морального виховання є моральне просвітництво, спрямоване на розвиток моральної свідомості і мислення.

Прихильники іншого підходу до змісту морального виховання – оціночно-емоційного – вважають, що сприйняття інформації про моральність і формування власних ціннісних орієнтацій неможливі тільки на знанневому (когнітивному) рівні. У цьому процесі активну роль відіграють емоції. Саме таких поглядів дотримувалися В. П. Вахтеров, П. Ф. Каптерєв, І. Ф. Харламов. Зокрема, І. Ф. Харламов під моральним вихованням розуміє такий процес педагогічного впливу на вихованців, який сприяє позитивному ставленню до цих впливів, спонукає їх до власного активного розвитку і формування позитивних особистісних якостей [12].

У цьому підході моральне виховання розглядається як процес формування оціночних суджень, що характеризують ставлення до моральних цінностей, взаємини людей, стійкість, глибину і силу моральних почуттів. Основним компонентом морального виховання в даному випадку є розвиток моральних почуттів, формування моральних оцінок та системи життєвих відносин (особистих, суспільних, державних) [10].

Прибічники інтегративної позиції (В. В. Белорусова, Т. А. Ільїна, А. П. Кондратюк, І. І. Подласий, І. К. Решетень), говорячи про моральне виховання, зазначають, що моральні норми сприймаються не тільки свідомістю (раціональним мисленням), але й почуттями. Таким чином, процес морального виховання вимагає врахування діалектичної єдності когнітивного та чуттєвого компонентів у розвитку особистості [9]. Так, Т. А. Ільїна вважає, що моральне виховання – це цілеспрямована діяльність вихователів, метою якої є формування у вихованців системи моральних уявлень, розвиток моральних почуттів, вироблення правильних оцінок та відносин [5].

І.П. Подласий розуміє моральне виховання як цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття та поведінку вихованців з метою формування у них моральних якостей, що відповідають вимогам суспільної моралі [9].

Світоглядний підхід (І. Ф. Ісаєв, А. І. Міщенко, Н. В. Савін, В. О. Сластьонін, В. О. Сухомлинський, Є. І. Шиянов) інтерпретує моральне виховання як процес формування цілісного морального уявлення про природу, суспільство, людину, що знаходить вираження в системі цінностей і моральних ідеалів особистості, суспільства. Ведучим та обов'язковим структурним компонентом цього підходу є формування світогляду [10].

В. О. Сухомлинський вказує на те, що моральне виховання – це не тільки формування світогляду і переконань у процесі оволодіння знаннями, а й особлива виховна робота, що має свої закономірності, потребує часу та певних форм і методів впливу на свідомість, характер, поведінку людини [11].

Деяко пізніше представники світоглядного підходу – В. О. Сластьонін, І. Ф. Ісаєв, А. І. Міщенко, Є. М. Шиянов – визначили новий підхід до розуміння змісту морального виховання – аксіологічний. Дотримуючись цього підходу, дослідники трактують моральне виховання як спеціально організований процес інтеріоризації загальнолюдських цінностей. У центрі уваги знаходяться не просто знання, вміння, навички вихованця, а цілий комплекс життєво важливих цінностей, що допомагають впевнено орієнтуватися у навколишньому світі [11].

Представниками поведінкового (діяльнісного) підходу до змісту морального виховання є дослідники І. С. Мар'єнко та Б. Т. Ліхачов. І. С. Мар'єнко визначає процес морального виховання як сукупність послідовних взаємодій вихователя і вихованців, спрямованих на досягнення ефективного і якісного результату педагогічної діяльності та належного рівня морального розвитку особистості відповідно до ідеалів сучасного і майбутнього суспільства [8].

Б. Т. Ліхачов зазначає, що моральне виховання – це не формальне заучування моральних норм та бездумне відпрацювання навичок і поведінки, а активний життєвий процес відносин, взаємодій, діяльності, спілкування і подолання суперечностей, процес постійних і систематичних рішень, залучення вольових дій на користь моральних норм. Лише в реальних життєвих ситуаціях, активних взаєминах людини з людиною, тваринами, природою, в процесі свідомого морального вибору формуються особистісно значущі моральні цінності, які з часом становлять фундамент моральності [6].

Таким чином, поведінковий підхід розглядає моральне виховання як процес формування стійких свідомих навичок і звичок моральної поведінки, вільного морального самовизначення в процесі життєдіяльності, прагнення людини до морального ідеалу [9].

У межах цілісного підходу (О. С. Богданова, І. А. Каїров, С. В. Черепкова) моральне виховання розглядається як процес, спрямований на цілісне формування особистості. Структурними компонентами даного підходу є моральне просвітництво, формування моральних переконань, розвиток моральних почуттів, формування навичок моральної поведінки, вироблення правильних моральних оцінок і відносин, формування характеру, рис особистості, інтеріоризація загальнолюдських цінностей і формування світогляду, тобто, всі ті структурні компоненти, які були основними у перерахованих вище підходах. Цілісний підхід розглядає вказані компоненти як єдину систему. Моральне виховання ефективно здійснюється тільки як цілісний, відповідний нормам загальнолюдської моралі процес організації всієї життєдіяльності особистості: її освіти, діяльності, відносин, спілкування [10].

Визначна роль у застосуванні цілісного підходу на практиці належить А. С. Макаренку, який не тільки сформулював найважливіші теоретичні положення даного підходу в педагогіці, але й створив практичну модель цілісного утворення. Зокрема, вітчизняний педагог говорив про те, що вчитель повинен прагнути до виховання цілісної, нероздільної особистості і навчитися так організувати виховання, щоб досягнути вдосконалення особистості в цілому [7].

Ми вважаємо, що теоретично обґрунтованим і виправданим на практиці є цілісний підхід до морального виховання як органічної єдності моральної освіти, виховання та життєдіяльності. Цілісність морального виховання досягається, коли основою, джерелом і матеріалом педагогічного процесу є саме життя. Моральність формується не тільки завдяки словесним настановам або дотриманню певної

поведінки, а й у повсякденному житті, де особистості доводиться вибирати, приймати рішення і робити вчинки, спираючись на свої знання та уявлення, отримані в процесі морального виховання.

Зарубіжна наука зміст морального виховання розглядає досить різнопланово, у зв'язку з чим існує й значна кількість концептуальних підходів до його розуміння. Зазначимо, що поряд з поняттям «підхід до морального виховання» зарубіжні дослідники оперують поняттям «концепція морального виховання». Такі вчені, як К. Аренза, Д. С'юперка, Дж. Хедсторм виокремлюють такі підходи (концепції) до морального виховання: інкульткація (виховання характеру), аналіз, осмислення цінностей, моральний розвиток, виховання в діяльності. Дослідник Дж. Дьон також розглядає п'ять підходів: аналітичний підхід, моральний розвиток, осмислення цінностей, виховання характеру, стимуляція цінностей. Г. Кіршенбаум, зазначаючи, що проблема морального виховання стосується фактично всіх сторін життєдіяльності особистості, зокрема, формування цінностей, критичного мислення, моральної поведінки, виховання характеру, визначає такі підходи: осмислення цінностей, моральний розвиток, громадське виховання та виховання характеру. Науковці Л. Колберг та Р. Мейер, беручи за основу виховні цілі морального виховання, говорять про романтичний підхід, еволюційний (прогресивістський) підхід і культурну трансмісію. П. Шарф також визначає три підходи до морального виховання: романтичний, механістичний та діалектичний [3].

Проте зі всього різноманіття існуючих підходів до морального виховання можна виокремити п'ять, які на даний час є провідними у зарубіжній науковій літературі: виховання характеру, діяльнісний та аналітичний підходи, осмислення цінностей, морального розвитку особистості [3].

Прихильники концепції виховання характеру, зокрема Т. Лікона, Дж. Весель, С. Бойд, Е. Джонсон, К. Райан, М. Берковіц, розглядають моральне виховання як формування у вихованця загальноприйнятих моральних норм та розвиток у нього позитивних особистісних рис характеру, таких, як доброта, самоповага, справедливість, відповідальність, дисциплінованість, любов до своєї країни, повага до оточуючих. Провідна роль тут відводиться педагогові, який не просто повинен інформувати вихованців про моральні норми, але, насамперед, особисто демонструвати зразки моральної поведінки [3]. Так, дослідники Дж. Весель і С. Бойд трактують виховання характеру як цілеспрямоване навчання, завдяки якому здійснюється процес формування відповідальної особистості, розвитку її позитивних рис характеру та засвоєння норм моральної поведінки [13].

Е. Джонсон визначає виховання характеру як «пізнання добра, формування любові до хорошого та здійснення хороших вчинків» [3, с.117.].

Представниками діяльнісного підходу є Д. Соломон, В. Батистич, М. Уотсон, Г. Блумер, Е. Шапс, які вважають, що засвоєння моральних цінностей недостатнє на рівні розуміння та логічного аналізу, цей процес повинен знайти своє втілення на практиці, тобто у поведінці особистості. Щоб даний процес був успішним, необхідно створити такі життєві ситуації, завдяки яким вихованець зміг би використати засвоєні ним моральні цінності. Саме тому роль педагога в організації відповідних умов формування моральної особистості займає головне місце [3].

Зокрема, дослідники Д. Соломон, В. Батистич, М. Уотсон зазначають, що соціум не найкраще середовище для засвоєння моральних цінностей. Цей процес має бути спеціально організованим, з одного боку, з іншого – має відбуватися в умовах повсякденного життя вихованців [3].

В аналітичному підході моральне виховання трактується як процес раціонального мислення, який є своєрідним регулятором моральної поведінки вихованця (М. Ліпман, А. Елліс, М. Сквірен, Г. Келлі). Головна увага цього підходу зосереджена на формуванні в особистості вміння застосовувати логічний аналіз з метою перевірки достовірності та критичного оцінювання фактів, а також на використанні прийомів наукових досліджень для вирішення морально-ціннісних проблем. Процес виховання тут розглядається як засвоєння загальноприйнятих моральних норм та цінностей, а не формування власних [3].

В основі концепції осмислення цінностей (К. Роджерс, А. Комбс, А. Маслоу) лежать ідеї не прищеплення вихованцю загальносоціальних моральних цінностей, а розвитку в нього вже наявних цінностей. Представники цієї концепції вважають, що роль педагога полягає в ознайомленні вихованців з моральними нормами та цінностями, а не в нав'язуванні власної думки. Позиція педагога – спілкування «на рівні», врахування інтересів та потреб вихованців, сприяння найповнішій реалізації існуючих задатків. «Мета виховання, на думку К. Роджерса, полягає не в прищепленні дітям певних моральних цінностей, а в тому, щоб довірити їм самим оволодівати моральними принципами» [3, с. 67].

Засновник концепції морального розвитку особистості Л. Колберг розглядає моральне виховання з позиції когнітивного підходу до формування моральної свідомості. Вчений та його послідовники А. Хігінс, М. Блатт, К. Джілліган вважають, що моральні норми та цінності краще засвоюються, якщо їх пояснювати з погляду логічних процесів, які спонукають особистість до аналізу моральних проблем та до прийняття адекватних рішень при виникненні моральних суперечностей. Саме когнітивний аспект є

регулятором моральної поведінки вихованця [3].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши існуючі підходи (концепції) до морального виховання у вітчизняній та зарубіжній літературі, можна стверджувати, що моральне виховання – явище багатогранне, різнопланове, що знаходить вияв в існуванні значної кількості підходів до розуміння його сутності. Водночас різноманіття концептуальних підходів до морального виховання не сприяє вирішенню проблем педагогічної практики, оскільки в більшості з них розглядається лише один із аспектів морального становлення особистості. Зокрема, когнітивний підхід у вітчизняній педагогіці та концепція морального розвитку у зарубіжній акцентують увагу на пізнавальному аспекті, в основі оцінно-емоційного підходу та концепції виховання характеру лежить формування позитивних рис характеру, в поведінковому та діяльнісному підходах головне значення надається формуванню моральної поведінки. Найбільш повно, на наш погляд, проблема морального виховання представлена в цілісному підході, що поєднав у собі всі аспекти життєдіяльності людини.

Література

1. Архангельский Н. В. Нравственное воспитание / Н. В. Архангельский. – М.: Просвещение, 1979. – 320 с.
2. Болдырев Н. И. Нравственное воспитание школьников / Н. И. Болдырев. – М.: Просвещение, 1979. – 289 с.
3. Галузьяк В.М. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика / В.М. Галузьяк, Л.І. Довгань. – Вінниця, 2009. – 231 с.
4. Ильина Т. Л. Педагогика: курс лекций: учебное пособие для студентов пед. Институтов / Т. Л. Ильина. – М.: Просвещение, 1984. – 496 с.
5. Лихачёв Б. Т. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей / Б. Т. Лихачёв. – Самара, 1997. – 84 с.
6. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания: соч. / А. С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1949. – 132 с.
7. Марьенко И.С. Нравственное становление личности школьника / И.С. Марьенко.- М.: Просвещение, 1985.- 101 с.
8. Подласый И. П. Педагогика: процесс воспитания / И. П. Подласый. – «Владос», 2000. – 256 с.
9. Старченко Л. В. Содержание нравственного воспитания старшеклассников / Л. В. Старченко // Сборник научных трудов СевКавГТУ. – 2007. – № 5. – С. 23-29.
10. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения / В. А. Сухомлинский. – М., 1980.
11. Харламов И. Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. – М., 1990. – 367 с.
12. Vessels G. G. Public and Constitutional Support for Character Education / G. G. Vessels, S. M. Boyd // NASSP Bulletin. – 1996. – № 80. – P. 55-62.